

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(Энг кадимги замонлардан хозиргача)

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ВА МАДАНИЙ МЕРОС ФАКУЛЬТЕТИ

БУХОРО ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(энг қадимги замонлардан ҳозиргача)

мавзусидаги Республика илмий-амалий (онлайн) конференция

МАТЕРИАЛАРИ

Бухоро – 2021

12. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 1.1: 105-116.
13. Бобожонова, Феруза Хаятовна. "БУХОРО МАДРАСАЛАРИ МАЪНАВИЯТ ДУРДОНАСИ." *Scientific progress* 2.1 (2021): 362-366.
14. Муродова, Дилрабо Шомуродовна. "ИККИНЧИ ЖАҶОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА БУХОРОДА ИЛМ ВА ФАН (БУХОРО ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ МИСОЛИДА)." *Scientific progress* 2.1 (2021): 660-664.
15. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.4 (2021): 42-47.
16. JAMOLOVA, DILNOZA MUYIDDINOVNA. "THE END OF THE EMIRATE OF BUKHARA: THE END OF THE POLITICAL STRUGGLE BETWEEN THE JADIDS AND THE ULEMA." *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences* 1.1 (2021).
17. Jamolova, D. M. "Traveling to Modernity: Perception of Modernity of the Central Asian Muslims in the early 20th century." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 9.24 (2020): 4202-4207.
18. Темиров Ф., Исломов Д. САДРИДДИН АЙНИЙ–ЗАМОНДОШИ ФИТРАТ ҲАҚИДА //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1349-1354.
19. Темиров Ф., Халикова Н. БУХОРО АМИРЛИГИДА ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ДИПЛОМАТИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1276-1282.
20. Темиров Ф., Умаров Б. БУХОРО АМИРЛИКДА ОИЛА, НИКОҶ ВА МЕРОС ҲУҚУҚИНИНГ АМАЛДА ҚЎЛЛАНИШИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1201-1207.

БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ МАДРАСАЛАРИ ТАРИХИДАН

*Бобожонова Феруза Хаятовна-
БухДУ т.ф.н, доцент*

Мадрасалар қуриш иши Бухоро амирлигида ўзига хос тарзда амалга оширилган. Асрлар оша бу иш билан шуғулланилганлиги боис, бу борада бой тажриба ҳам шаклланиб бўлган эди. Шунинг учун Бухоро мадрасалари нафақат ўқув юрти, балки ўзига хос меъморий иншоот ҳам эди. Бухородаги Улуғбек, Мир Араб, Нодир Девонбеги, Кўкалдош, Абдуллахон ва Абдулазизхон мадрасалари бебаҳо ва нодир меъморий ёдгорлик сифатида ҳозирги кунда ҳам машҳурдир.

Энг йирик мадрасалар амирликнинг маркази Бухоро шахрида ҳамда Қарши, Гиждувон, Шаҳрисабз, Шеробод шаҳарларида, Шарқий Бухоро бекликлари марказларида фаолият кўрсатган. Умуман, Бухоро амирлигида юзлаб мадрасалар мавжуд эди. Мадрасалар кичик, ўрта ва йирик мадрасалардан иборат бўлган.

Ҳар бир мадрасалар уларнинг асосчилари номи билан аталган¹. Ким мадрасани қурдирган бўлса, ушбу мадрасага унинг исми, қишлоқ жойларда мадраса қайси қишлоқда жойлашган бўлса ўша қишлоқнинг номи берилган².

Мадрасалар қурилишига ҳукмдорлар катта эътибор қаратсалар-да, улар хусусий хайр-эҳсон эвазига фаолият кўрсатган. Мадрасалар холис хусусий мулк ҳисобидан қурилиши шарт бўлиб, хон ва амирлар, йирик амалдорлар томонидан бундай иншоотларни давлат мулкидан бунёд этилиши шариатга хилоф ҳисобланган.

Бухоро мадрасаларининг бинолари асосан пишиқ ғиштдан, икки қаватли ёки бир қаватли қилиб қурилган. Одатда мадрасалар ички ва ташқи саҳнга, баланд ва мустақкам деворга, ҳашаматли тоқ ва равоқларга эга бўлиб, баъзиларининг пештоқлари, гумбазлари ва деворлари ранг-баранг кошинлар билан безатилган. Мадрасалар ички ва ташқи майдонида эга бўлган³. Анъанавий тарзда унинг биринчи қаватида дарсхоналар, кутубхона, масжид, таҳоратхона, иккинчи қаватида эса талабалар яшайдиган ҳужралар бўлган⁴.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Бухоро мадрасаларининг энг машҳурлари сифатида Кўкалдош, Мири Араб, Абдуллахон ва Заргарон мадрасалари кўрсатилади⁵. Абдуллахон мадрасаси икки қаватли бўлиб, тўртта фонус билан ёритилган. Биринчи ва иккинчи қаватларда саккизта фонус бўлиб, ҳар бир фонусда 16 мураббаъ ҳужра қурилган. Пештоқининг баландлиги 45 аршин (71,12 см х 45 = 32 м) келади.

Бухоро шахридаги кўп мадрасалар ёнида масжидлар бўлиб, XX асрнинг бошларида бу ерда 360 та беш вақт намозлик ва 18 та жомеъ масжиди ишлаб турган⁶. Айрим мадраса ва масжидлар ўртасида девор тортилган. Мадраса талабалари масжидга осон кириб чиқишларини таъминлаш мақсадида кичкина дарча – эшик очилган⁷.

Мадрасалар катта ва кичик ҳужралардан иборат бўлган⁸. Архив маълумотларига қараганда, Бухоро мадрасаларида ҳужра олган талаба қуйидагича шартномани имзолаган: “1917 йилда Мулло Шоди валади

¹ ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 333^а-иш, 14-варак.

² ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 333^а-иш, 15-варак.

³ ЎзР МДА, 1010-фонд, 1-рўйхат, 55- иш, 1-варак.

⁴ ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 333^а-иш, 10-варак.

⁵ Айний С. Қисқача таржимаи ҳолим / Асарлар. I-том. – Б.77.

⁶ Муҳаммад Али Балжувоний. Кўрсатилган асар. – Б. 77-78.

⁷ Сухарева О.А. Бухара XIX – начала XX в. – Москва: Наука, 1966. – С. 304.

⁸ ЎзР МДА, 323-фонд, 1-рўйхат, 55/16-иш, 1-варак.

Сўфиназар Бухорои Шариф дорул қозисига келиб, Абдушукур мадрасасининг жанубий томонидаги пастки хужрани шариатда саҳиҳ бўлганини иқрор қилганини ва хужра ичида бўлган эшик, асбоблар ва бошқа хўжалик нарсалари борлигини, яшайдиган одамлари ҳам борлигини, уларга, ҳеч қандай нуқсон ва қусур етказилмаганини бир қанча гувоҳлар олдида иқрор қиламан.”¹

Мадрасалардаги шарт-шароитлар ҳақида Садриддин Айний шундай маълумотлар қайд этган: “Кўпчилик мадрасаларнинг асосий турар жойлари – хужралари ғоятда тор, қоронғу бўлиб, кўпчилиги икки кишининг ётиб туришига зўрға кифоя қиларди. Бу хужраларнинг кўпчилиги бир эшиклик ва олди равоқлик бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан киради. Ош пишириладиган ўчоқ, сув идиши, юз-қўл ювиладиган жой, ўтин, кўпинча мой, гуруч, сабзи-пиёз каби озиқ-овқат заҳиралари ҳам шу тор хужрага жойлаштирилар эди”².

Хуллас, Бухоро мадрасалари бир вақтнинг ўзида талабалар учун ётоқхона вазифасини ҳам ўтарди.³ Хужраларда одатда иккитадан,⁴ айрим мадрасаларнинг хужрасида биттадан талаба яшаган. Масалан, Абдурахмонбой мадрасасида 9 та хужра бўлиб, уларда 9 нафар талаба таҳсил олган⁵. Бухоро мадрасалари ўзининг хужралари сони билан бир-биридан фарқ қилган. Бизнинг замонамизгача етиб келган ва вақф хужжатларида сақланиб қолган маълумотларнинг умумий таҳлили шуни кўрсатадики, мадрасаларнинг хужралари сони турлича миқдорда бўлиб, ягона меъёр бўлмаган.⁶

Мадраса фаолиятининг асосий манбаини вақф мулки ташкил этган. Одатда вақф мулкининг катта қисмини ер мулклари (экин ерлари) ташкил этган. Масалан, Бозори Гўсфанд мадрасасига Нурато (Нурота), Шаҳрисабз ва Бухоронинг 20дан ортиқ қишлоқларининг экин ерлари вақф қилиб берилган эди.⁷

Мадрасалар қурилгач, у мадраса бошқарувчиси (мутавалли)га топширилган ва уни қурдирган шахснинг тасарруфидан чиқарилиб, вақф мулкига айлантирилган. Чунки шариатга мувофиқ вақф моли мулк бўлмайди, биров уни эгаллаб, мулк қилиб туролмайди⁸. Вақфдан келган фойдани вақфга тегишли ерларни таъмирлаш, тузатишга сарф қилинади⁹.

¹ ЎзР МДА, 2678-фонд, 2-рўйхат, 33-иш, 1-варақ.

² Айний С. Эсдалиқлар // Асарлар. – Тошкент: 1965. V-жилд. – Б. 160.

³ ЎзР МДА, 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш, 27-варақ.

⁴ ЎзР МДА, 323-фонд, 1-рўйхат, 55/19-иш, 1-варақ.

⁵ ЎзР МДА, 126-фонд, 1-рўйхат, 1990-иш, 6-варақ.

⁶ ЎзР МДА, 323-фонд, 1-рўйхат, 2-иш, 1-варақ.

⁷ Мусо Саиджонов. Бухоро шаҳри ва эски бинолари // Маориф ва ўқитувчи. 1927. – №3-4.

⁸ ЎзР МДА, 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш, 23-варақ.

⁹ Мухтасар. – Тошкент: Чўлпон, 1994. – Б. 24.

Мадрасалар кичик, ўрта ва олий мадрасалардан иборат бўлиб¹, йирик мадрасаларда вақфдан тушадиган йиллик даромад 40.000-250.000 тангани ташкил этган². Ўрта мадрасаларда эса вақфдан тушадиган йиллик даромад 120 тангадан 3500 тангагача бўлган³. Вақфдан тушадиган йиллик даромад кичик мадрасаларда 500 танга атрофида бўлган. Абдурауф Фитрат эса мадрасаларнинг вақф мулкидан оладиган жами даромади ҳақида қуйидаги маълумотни қайд этади: “Бухоро мадрасаларидаги олий табақадаги мадрасаларнинг вақф миқдори 2.815.000 тангага, ўрта тоифадаги мадрасаларнинг жами вақф миқдори 961.000 тангага ва ниҳоят, қуйи тоифага мансуб мадрасаларнинг вақф миқдори 500.000 тангагача етган”⁴.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро мадрасалари нафақат ўқув юрти, балки ўзига хос меъморий ёдгорлик обидалари ҳам эди. Мадрасалар қурилишига ҳукмдорлар катта эътибор қаратган. Мадрасаларнинг аксарияти холис хусусий мулк ҳисобидан барпо этилиши шарт бўлиб, ҳукмдор бўлган хон ва амирлар томонидан кўплаб ҳашаматли мадрасалар бино этилган. Бундан ташқари йирик амалдорлар, нуфузли кишилар, сармоядор кишиларнинг ташаббуси билан мадрасаларни қуриш ва таъмирлаш ишларига ҳам катта эътибор қаратилган. Бухоро мадрасалари ўз ҳашамати, пишиқ ва пухта қурилганлиги билан меъморий жиҳатидан ўрта аср архитектурасининг энг нодир намуналари сифатида ҳозиргача сақланиб қолган. Мадрасалар қуриш иши билан асрлар оша шуғулланилганлиги боис, бу борада бой тажриба ҳам шаклланган.

Хулоса қилиб айтганда мадрасалар кўламининг кенгайиши ва моддий базасини мустаҳкамлаш масаласи хусусий шахсларга боғлиқ бўлганига қарамай, мамлакат ижтимоий маданий ҳаётида муҳим ўрин тутиб, давр талабига жавоб берган. Мадраса бир вақтнинг ўзида талабалар учун ётоқхона вазифасини ўтаб, уларнинг таъминоти ҳам мадрасага тегишли бўлган вақф мулкининг миқдорига қараб белгиланган. Нафақат маъсул шахслар, балки ҳукмдор амирлар ҳам мадрасадаги моддий таъминот масалаларини эътиборда тутган. Аммо, мадрасаларнинг молиявий-хўжалик таъминоти асосан вақф мулкчилигига асосланган. Бухоро амирлиги мадрасаларининг қурилиши, моддий-хўжалик таъминоти масалалари давр талабига қай даражада жавоб беришидан қатъий назар, муайян фаолиятга эга бўлган. Аммо юқоридаги хулосалардан мадрасаларнинг қурилиши, моддий-хўжалик таъминоти ва фаолиятини ташкил қилиш масалаларида камчилик йўқ деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Кўпчилик мадрасаларда ҳужраларнинг етишмаслиги, дарсхоналар ва дарсликлар камлиги, уларда замонавий шарт-шароитлар

¹ ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 333^а-иш, 20-варақ.

² Остроумов Н.П. Исламоведение. Введение в курс исламоведения. – Ташкент. 1914. – С.167.

³ Сайид Мансур Олимий. Бухоро-Туркистон бешиги. Форс тилидан Х.Тўраев таржимаси. – Бухоро, 2004. – Б. 14.

⁴ Фитрат А. Ҳинд сайёҳи қиссаси // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1991. – № 8. – Б.14.

етишмаслиги, қурилиш ишлари лойиҳалар асосида эмас, балки ўзбошимчалик билан бажарилганлиги, хоналарда ёруғликка эътибор қаратилмаганлиги, қатор муаммолар ва ноқулайликларга сабаб бўлган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Boltayev, Bobir Baxtiyorovich. "BUXOROLIK MINIATURACHIRASSOM SADRIDDIN POCHCHAYEV IJODIGA BIR NAZAR." *Scientific progress* 1.6 (2021): 998-1004.
2. Rajabov, Oybek Iskandarovich. "BUXORODAGI AYRIM MUQADDAS QADAMJO-QAL'ALAR XUSUSIDA." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1162-1168.
3. Умаров, Б. Б. "НА КИСЛЯКОВ ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЖАНУБИЙ ТОЖИКИСТОН ЭТНИК ТАРИХИ." *Scientific progress* 1.6 (2021): 1005-1009.
4. Тўраева, Г. Б., Ўтаева, Ф. Х., & Жумаева, Н. А. (2021). ОА СУХАРЕВА ТАДҚИҚОТЛАРИДА БУХОРО ТАРИХИ ВА ЭТНОГРАФИЯСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ. *Scientific progress*, 1(6), 1010-1018.
5. Bakhtiyorovich, Boltayev Bobir. "Excerpts from the life of the bukharian artist." *Middle European Scientific Bulletin* 12 (2021): 160-165.
6. Ochilov, A. T. "DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES." *Theoretical & Applied Science* 12 (2019): 589-591.
7. Mubinov, M. A. "Diplomacy of the eastern states and central asian khanates in the struggle for independence." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 26-31.
8. Maksud, Beshimov. "Markets of Bukhara." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 18-21.
9. Sharopov, Dilshod Ravshan O'G'Li. "ABDURAZZOQ SAMARQANDIYNING "MATLAI SA'DAYN VA MAJMAI VAHRAYN" ASARINING O'RGANILISH TARIXI." *Scientific progress* 2.1 (2021): 358-361.
10. Очилов, Алишер Тўлис Ўғли. "БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР." *Scientific progress* 1.6 (2021): 933-938 Murodova, Dilrabo Shomurodovna, and Feruza Xolmamatovna O'tayeva. "TF Gelax tadqiqotlarida Buxoro shahri mudofaa tizimining organilishi." *The Fifth International Conference on History and Political Sciences*. 2015.
11. Turaevich, Halimov Talat. "From the history of economic relations between central asia and india (XV-XVII centuries)." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 2.5 (2021): 22-25.

Казакова Фарид. “ХУСАЙНИЙ МАДРАСАСИ” (МУХАММАД ЮНУСБИЙ)	323
Бахром Солиев. САРДОБАЛАР - МОЗИЙ МЎЪЖИЗАСИ.....	328
Муродова Дилрабо. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА БУХОРО ВИЛОЯТИ ХАЛҚ МАОРИФИ ТИЗИМИ ФАОЛИЯТИ	332
Муродова Дилрабо, Мустафоева Меҳринигор. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА БУХОРОДАГИ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ФОЛИЯТИ ТАРИХИДАН	341
Бобожонова Феруза Хаятовна. БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ МАДРАСАЛАРИ ТАРИХИДАН.....	344
Шокиров Мурод Рустамович. БУХОРОДА ТЕАТР САНЪАТИ ТАРАҚҚИЁТИ.....	349
Ҳалимов Талъат Тўраевич. БУХОРОНИНГ ҚАДИМГИ ҲАММОМЛАРИ	354
Жумаева Н.А., Муяссаров Ш. МУСУЛМОН РЕНЕССАНСИ – ШАРҚ ТАМАДДУНИ ЖАВОҲИРИ	359

7-ШЎЪБА. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ВА ХОРИЖДА БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ..... 364

Sabirov Nazir Najmiddinovich. ЗНАЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ БУХАРЫ В ИСТОРИИ MILLAT ILDIZINING BARDAVOMLIGI.....	364
Мадаминов Умрбек Собирович. УЗБЕКИСТАНА И ВО ВЗГЛЯДАХ НАШЕЙ МОЛОДЁЖИ	366
Mataxonova Nurazimxon Qodirxon qizi. YANGI O'ZBEKISTONNING TURIZM SOHASIDAGI XALQARO NAMKORLIGI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)	368
Сулаймон Иноятов. ФАЙЗУЛЛА ХОДЖАЕВ - ЖУРНАЛИСТ И ИСТОРИК.....	371
Алишер Исоқбоев. САДРИДДИН АЙНИЙНИНГ «БУХОРО ИНҚИЛОБИНИНГ ТАРИХИ» АСАРИДА БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ ВА ЯНГИ УСУЛ МАКТАБЛАРИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ ҲАМКОРЛИК АЛОҚАЛАРИ МАСАЛАЛАРИ	381
Нуннанова Гулзода. АБДУХОЛИҚ ҒИЖДУВОНИЙ УСТОЗИ - ХОЖА АБУ ЯЪҚУБ ЮСУФ АЛ-ҲАМАДОНИЙ ҲАҚИДА.....	384
Нуннанова Гулзода. ЮСУФ ҲАМАДОНИЙ СЎФИЙЛИК МАКТАБИДА ЗИКР ТАЪЛИМИ	391
Мажидов Ж.Ж. XX АСРНИНГ 50-ЙИЛЛАРИДА БУХОРО ВИЛОЯТИДАГИ АВТОТРАНСПОРТ МУАММОЛАРИ.....	396

“Садриддин Салим Бухорий” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Адади 100 нусха. Ҳажми 404 бет. Формат А5. Буюртма 194. 2021.